

Poetika v množnom čísle (Poznámky k najnovšej literatúre predmetu)

Zornitza Kazalarska

**KAZALARSKA, Z.: Poetics in Plural
(Comments on the Latest Literature of Object)
SLOVENSKÁ LITERATÚRA 66, No. 2, p. 103 – 113**

Key words: poetics, event, the materiality of writing, performativity, writing imagery, scenes of writing, manuscript.

The paper deals with the latest literature concerning the concepts of poetics and event. The searches conducted by the author are based on Petr Zajíček's conceptual reflexion on new poetics, which is understood by him as poetics of text and poetics of event. In recent German (and partly also Czech) publications Kazalarska is seeking impulses for further development of the theoretical background which would make it possible to grasp interconnections between poetics of text and poetics of event and track the points of transition between them as well as their potential overlaps and entanglements. The first part of the paper shows the current use of the conceptual dimensions of poetics, which is related to both the process of developing literary science into a cultural science and the process of establishing the concept of performativity. A comparably big „boom“ can then be recognized in case of poetics of event, which has been closely examined by literary science lately. The other part of the paper is focused on the question asking to what extent it is possible to talk about „eventness“ on the level of a literary text. What becomes the centre of attention is the materiality of writing, which belongs to the newest fields of poetics and which fulfils its poetic potential exactly on the interface between poetics of text and poetics of event and oscillates between the two types of poetics. The subject of the final thought is the literary historical place and poetological significance of the materiality of writing within Slovak literature after 1945.

Kľúčové slová: poetika, udalosť, materiálnosť písania, performativnosť, písmoobraznosť, scény písania, manuskript

104 **T**ieto poznámky k najnovšej literatúre, týkajúcej sa pojmu poetiky, vyplývajú z konceptuálnych úvah Petra Zajaca, ktoré nedávno odznegli v jeho úvodnej štúdii „*Prolegomena k poetike slovenskej literatúry po roku 1945*“.¹ Impulzom pre moju rešerš sa stal hlavne pojem *novej* poetiky a jeho nasledovná explikácia: „Novú poetiku chápeme ako poetiku textu a poetiku udalosti.“² V nemeckých (a čiastočne aj českých) publikáciách posledných rokov možno hľadať impulzy pre rozpracovanie teoretického inštrumentária, ktoré by dovolilo uchopiť a presnejšie opísať súvislosti medzi poetikou textu a poetikou udalosti a vystopovať miesta prechodu medzi nimi, ako aj ich potenciálne prekrytie a preplietanie.

Poetika (nielen) textu

Pozornosť si zaslúži najprv samotný pojem *novej* poetiky a explicitné zdôraznenie jeho novosti. Podobné úsilie o nové adaptácie a hodnotenia pojmu poetiky zo strany literárnej vedy možno konštatovať aj na základe súčasného výskumného poľa. Editori lexikónu *Poetiken. Autoren - Texte - Begriffe* (Poetiky. Autori - Texty - Pojmy) evidujú ešte v roku 2009 výnimočnú aktuálnosť problematiky a uvádzajú ako príklad popularitu *Frankfurtských prednášok z poetiky*, ktoré svedčia o rastúcej funkcii poetologických reflexií v rámci literárneho diania.³ Autori takmer všetkých publikácií k predmetu, ktoré vyšli v posledných piatich rokoch, tvrdia, že v súčasnosti sa takmer o všetkom dá myslieť ako o poetike. Zdá sa, píše editor najnovšej príručky k poetike *Poetik und Poetizität* (Poetika a poetickosť, 2018) Ralf Simon, že každú tému – bolesť, cudzosť, mesto, tanec, emócie – možno dnes vzťahovať na jej poetiku.⁴

Pre toto premýšľanie o poetike v *množnom čísle*⁵ a najmä pre jej rozšírenie do takých spoločenských sfér, v ktorých textuálnosť alebo naratívna neplnia dominantnú rolu, nachádza Simon vo svojej úvodnej úvahe stručne dve príčiny. Po prvé, aktuálna inflácia poetik súvisí s rozvíjaním literárnej vedy ako vedy o kultúre, čo prináša so sebou analogické kultúrno-vedecké rozšírenie pojmových dimenzií poetiky. Poetika sa mení na poetiku kultúry a vedenia. Po druhé, nová „konjunktúra“⁶ pojmu poetiky je zviazaná s etablovaním pojmu performatívnosti. Pozornosť poetiky sa pritom presúva od výtvoru k procesu utvárania, od produktu k procesu produkcie, od textových tvarov k performatívnemu aktu utvárania literárnych textov. Tým sa poetika zovšeobecňuje a do jej sféry sa odrazu

1 Komentárom k aktuálnemu stavu výskumu o poetike nadväzujem čiastočne na môj nedávny článok o poetike prípravy textu. Pozri KAZALARSKA, Zornitza: Tri poznámky k poetike prípravy textu. In: *Slovenská literatúra*, roč. 64, 2017, č. 3, s. 201 – 207.

2 ZAJAC, Peter: Prolegomena k novej poetike slovenskej literatúry po roku 1945. In: *Slovenská literatúra*, roč. 64, 2017, č. 3, s. 172 – 174, tu s. 173.

3 SCHMITZ-EMANS, Monika – LINDEMANN, Uwe – SCHMELING, Uwe: Vorbemerkung der Herausgeber: „Poetik“ und „Poetiken“. In: SCHMITZ-EMANS, Monika – LINDEMANN, Uwe – SCHMELING, Uwe (eds.): *Poetiken. Autoren - Texte - Begriffe*. Berlin : De Gruyter, 2009, s. VII – XII.

4 SIMON, Ralf: Poetik und Poetizität: Übersicht, historischer Abriss, Systematik. Zu den Konzeptenscheidungen für das vorliegende Handbuch. In: SIMON, Ralf (ed.): *Grundthemen der Literaturwissenschaft: Poetik und Poetizität*. Berlin : De Gruyter, 2018, s. 3 – 57, tu s. 24.

5 Tamže, s. 24: „Zdá sa, že existuje faktický plurál, namiesto poetiky alebo poetickosti možno na tomto mieste hovoriť o poetológiách.“

6 Pozri AVANESSIAN, Armen – HOWE, Jan Niklas: Einleitung. In: AVANESSIAN, Armen – HOWE, Jan Niklas (eds.): *Poetik. Historische Narrative und aktuelle Positionen*. Berlin : Kadmos, 2014, s. 7 – 14, tu s. 7.

dostávajú aj iné, neliterárne formy performatívneho utvárania udalostí, na ktorých sa takisto podieľajú a pri ktorých takisto pôsobia určité poetické postupy.

Keď sa napríklad pozrieme do obsahu kolektívnej monografie *Poetik und Poetizität*, ktorá vyšla ako druhý zväzok v edícii nakladateľstva De Gruyter *Grundthemen der Literaturwissenschaft* (Základné témy literárnej vedy), zistíme, že konceptuálne rozhodnutia editora vychádzajú práve z podobných pojmových implikácií poetiky. Do oblasti poetiky tu patria nielen tradičné výskumné polia ako poetika žánrov (napríklad situácia lyrického subjektu, poetika prózy), ale aj novšie predmety: poetika médií, poetika emócií, poetika rámca, poetika vedomia, poetika materiálnosti.

Chápanie poetiky ako súhrnu vedomostí o vytváraní a súhrnu návodov na vytváranie textov nie je však nové a znamená (aj podľa reflexií hlavných protagonistov novej poetiky) určitý návrat k Aristotelovej antickej poetike. K problému pojmovej rehabilitácie poetiky sa vyslovuje švajčiarsky literárny vedec Sandro Zanetti takto:

„poetickosťou sa v teóriách produkcie, ktoré sa vzťahujú späť na Aristotelovu poetiku (myslí) nielen spôsob vytvárania literárnych artefaktov, ale artefaktov ako takých. Ak slúži poetickosť v jednom prípade osvetleniu textových alebo všeobecne jazykových štruktúr alebo funkcií, slúži v inom prípade vyjasneniu tých procedúr, ktoré ešte iba vedú k takému výsledku alebo produktu, akým je napríklad písaný text.“⁷

Podobné prepletenie pojmu „poetika“ s Aristotelovým pojmom „poiesis“ tvorí aj základ nedávno vydanéj monografie nemeckej komparatistky Susanne Strätlingovej *Die Hand am Werk. Poetik der Poiesis in der russischen Avantgarde* (Priložiť ruku k dielu. Poetika poiesis v ruskej avantgarde, 2017). Jej výskum ruskej avantgardy smeruje k vypreparovaniu kľúčových konceptov modernej poetiky a estetiky na základe vybraných pohybov a gest ruky. S. Strätlingová kladie pritom dôraz na poetické a estetické postupy ako „poiesis“ a „operatívnu udalosť použitia určitých materiálov, techník a nástrojov“,⁸ z ktorých a pomocou ktorých texty vznikajú.

V súvislosti s novým, Aristotelom inšpirovaným, kritickým hodnotením sa poetika formy – v zmysle systematického vysporiadania s básnickými tvarmi – mení na poetiku produkcie, na reflexiu o utváraní a vyhotovovaní literárneho textu. Vzhľadom na to píše napríklad Achim Geisenhanslüke vo svojom úvode k poetike *Poetik. Eine literaturtheoretische Einführung* (2018): „Pojmom poetiky dostáva práca akcent, ktorý sa líši od chápania literatúry, dlhý čas určujúceho uvažovanie o básnickom umení. Na rozdiel od alternatívnych konceptov zdôrazňuje pojem poetiky moment utvárania, produkovania umenia v médiu jazyka.“⁹ Aj editori zborníka *Poetik. Historische Narrative und aktuelle Positionen* (Poetika. Historické naratívy a aktuálne stanoviská, 2014) Armen Avanesian a Jan Niklas Howe vidia v Aristotelovom výklade poetiky hlavnú výzvu pre *modernú* poetiku

7 ZANETTI, Sandro: Durchstreichen – und dann? (Beckett, Kafka, Celan, Schmidt). In: GISI, Lucas Marco – THÜRING, Hubert – WIRTZ, Irmgard M. (eds.): *Schreiben und Streichen. Zu einem Moment produktiver Negativität*. Göttingen: Chronos, 2011, s. 287 – 303, tu s. 288.

8 STRÄTLING, Susanne: *Die Hand am Werk. Poetik der Poiesis in der russischen Avantgarde*. Paderborn: Fink, 2017, s. 11.

9 GEISENHANSLÜKE, Achim: *Poetik. Eine literaturtheoretische Einführung*. Bielefeld: Transcript, 2018, s. 9.

106 a posúvajú akcent na poetickú produkciu a vytvorenosť nielen umeleckých textov, ale aj sociálnych udalostí.¹⁰

Napokon sa treba v tejto súvislosti ešte zmieniť o internetovom projekte *Poeticon*,¹¹ ktorý odštartoval v roku 2008 v Inštitúte literárneho písania a literárnej vedy v Hildesheime a bol súčasťou študijného programu na tamojšej univerzite a neskôr aj na univerzite v Zürichu. Cieľom projektu bolo vypracovať lexikón poetických postupov, ktoré – vychádzajúc z ich produkčnej a procesuálnej logiky – nemajú povahu substantív, ale sloviess, vyjadrujúcich určité deje, praktiky, procedúry.¹² Podľa iniciátora projektu Sandra Zanettiho ide o to skúmať poetický potenciál takých (nie nevyhnutne poetických) postupov, aké vyznačujú slovesá „citovať“, „improvizovať“, „prepísať“, „čmárať“, „redigovať“, „škrtat“, „redukovat“, „zbierať“ a vysvetlíť predpoklady a možnosti ich prípadnej realizácie v literárnom texte. Zanetti pozýva k zmene v chápaní poetiky a k posunu pozornosti od vlastností len napísaného alebo tlačeného textu k postupom, ktoré pôsobia počas procesu vyhotovovania textu a „oscilujú medzi štruktúrou a udalosťou“.¹³ Je to práve potenciálna poetická kvalita tejto súhry medzi štruktúrou a udalosťou, ktorá sa stáva predmetom diskusie jednotlivých slovníkových hesiel.

Poetika udalosti (a textu)

Na pozadí performatívneho obratu v súčasnej poetike nie je teda prekvapujúce, že literárna veda sa v posledných rokoch venovala intenzívne aj pojmu udalosti. Porovnateľne veľkú konjunkčnú rolu pojmu udalosti bolo možné naposledy registrovať v nemeckom vedeckom priestore na začiatku 21. storočia, keď sa udalosť a udalostnosť stali preferovanými témami prevažne v okruhu divadelnej vedy, a to v súvislosti so všeobecným performatívnym obratom v kultúre.¹⁴ Tu sa vytvoril širší výskumný priestor, v ktorom „udalosť“ už neznamená len niečo *nové* v zmysle filozofie dejín alebo naratológie – teda „zmeny, ktorú zakúšame ako prerušenie kontinua historického času“¹⁵ – pojmom udalosti sa začalo označovať primárne niečo *teatrálne*.¹⁶ V súvislosti s úsilím akcentovať performatívnosť udalosti sa kladie dôraz na jej singularitu a výnimočnosť, na jej zakotvenie v prítomnom

10 Pozri AVANESSIAN – HOWE, c. d.

11 Dostupné na <http://www.poeticon.net/> (10.12.2018).

12 Konceptia lexikónu pripomína v tomto zmysle jeden z programových bodov performatívneho obratu na začiatku deväťdesiatych rokov, a to výzvu amerického etnografa Dwighta Conquergoodsa, myslieť o kultúre v podobe slovesa, a nie v podobe podstatného mena. Pozri CONQUERGOODS, Dwight: Poetics, Play, Process and Power. The Performative Turn in Anthropology. In: *Text and Performance Quarterly*, roč. 9, 1989, s. 82 – 88, tu s. 83.

13 Dostupné na <http://www.poeticon.net/kontexte/> (3.4.2019): „Do zorného uhla sa dostávajú príznaky postupov, ktoré nemožno redukovat na textové postupy, ale oscilujú medzi štruktúrou a udalosťou.“

14 V roku 2003 vydala Erika Fischer-Lichte základný, pre nemeckú divadelnú vedu, zborník *Performativität und Ereignis* (Performativita a udalosť). Do toho istého výskumného kontextu možno ešte zaradiť nasledovné publikácie: MERSCH, Dieter: *Ereignis und Aura: Untersuchungen zu einer Ästhetik des Performativen*. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 2002; RATHMANN, Thomas (ed.): *Ereignis: Konzeptionen eines Begriffs in Geschichte, Kunst und Literatur*. Köln : Böhlau, 2003; MÜLLER-SCHÖLL, Nikolaus (ed.): *Ereignis. Eine fundamentale Kategorie der Zeiterfahrung. Anspruch und Aporien*. Bielefeld : Transcript, 2003.

15 SEEL, Martin: Ereignis. Eine kleine Phänomenologie. In: MÜLLER-SCHÖLL, Nikolaus (ed.): *Ereignis*, c. d., s. 37 – 47, tu s. 41.

16 Pozri ECKEL, Winfried – LINDEMANN, Uwe: Text als Ereignis – Ereignis als Text. In: ECKEL, Winfried – LINDEMANN, Uwe (eds.): *Text als Ereignis. Programme – Praktiken – Wirkungen*. Berlin/Boston : De Gruyter, 2017, s. 1 – 22.

čase, na jej neoddeliteľnosť od konkrétneho dátumu. Pojem udalosti sa potom viaže na také – nečakané, prekvapujúce, prchavé, nevypočítateľné a nie celkom dostupné, akcidentálne – fenomény, ktoré sa vyhybajú režirovaniu a plánovaniu a majú svoju vlastnú dynamiku.

Namiesto je otázka, čo sa stáva s udalosťami, keď ich posunieme z divadelnej či performačnej úrovne do oblasti literatúry. Do akej miery možno vôbec hovoriť o udalostnosti aj pri literárnom texte, ktorý má obvykle ustálenú podobu, fixovanú v písme a vytvorenú určitými, autorom kalkulovanými postupmi? Kde máme hľadať v zmysle prolegomen Petra Zajaca body prepojenia či prechodu medzi poetikou textu a poetikou udalosti?

Túto otázku si kladú editori zborníka *Text als Ereignis. Programme – Praktiken – Wirkungen* (Text ako udalosť. Programy – Praktiky – Pôsobenia, 2017). Winfried Eckel a Uwe Lindemann píšú v tejto súvislosti v úvode „*Text ako udalosť – udalosť ako text*“:

„Pojem udalosti možno využiť na ostrejšie kontúrovanie jadra modernej poetiky ako doteraz. Umožňuje pojmovo uchopiť to, čo ináč vykazuje pod rozmanitými etiketami – ako napr. cezúra, epifánia, emergencia, zázrak, prerušenie, šok, incident, rušenie, nehoda, revolúcia a pod. – zdanlivo len málo styčných bodov.“¹⁷

Cieľom editorov je pritom poukázať na „produktívne napätie“ medzi literárnym textom a udalosťou, a nie postaviť obidva pojmy proti sebe ako rivalitu či konkurenciu.¹⁸ Podľa základného východiska zborníka možno udalostnosť literárnych textov vystopovať na viacerých úrovniach. Rozličné modality textovej udalostnosti sú výsledkami komplexných interakcií medzi umeleckými proklamáciami (formulovanými ešte pred vznikom textu), umeleckými postupmi (pôsobiacimi v texte samotnom), konkrétnymi praktikami použitia textu vo verejnom alebo privátnom priestore a mechanizmami jeho pôsobenia počas recepcie. Pomocou programových manifestov, rétorických techník, umeleckých postupov, paratextových rámcov a mediálnych formátov dokážu literárne texty vzbudiť dojem neočakávaného diania, dokážu vystaviť do popredia svoju vlastnú udalostnosť, uviesť ju na scénu textu.

Editori rozlišujú štyri úrovne, na ktorých dokážu texty zámerne alebo nezámerne inscenovať svoju vlastnú udalostnosť. Na úrovni programovej proklamácie možno skúmať umelecké programy, manifesty a autorské poetiky, ktoré vyzývajú k určitej poetike udalosti ešte pred samotnou textovou produkciou. Ako príklad tu možno uviesť surrealistický koncept automatického písania. Ďalšia úroveň textovej produkcie sa vzťahuje na textovú kompozíciu a na umelecké postupy. Na túto úroveň možno zahrnúť všetko, čím sa text snaží vytvoriť, inscenovať a zakalkulovať efekty udalostnosti, ktoré by mali sprevádzať čítanie, prednes alebo predstavenie textu. Text môže nadobudnúť charakter udalosti rozličnými jazykovými, paratextovými, intertextovými, štruktúrnymi, rétorickými a tematickými spôsobmi, ktorými sa usiluje o produkciu momentov prekvapenia, provokácie, šoku, prezencie alebo epifánie. Winfried Eckel a Uwe Lindemann na to uvádzajú množstvo heterogénnych príkladov: postup odcudzenia, techniku vtipu,

17 Tamže, s. 3.

18 Tamže, s. 4: „Cieľom preložených príspevkov je rozpracovať produktívne napätie medzi literárnym textom a udalosťou a nie (...) postaviť proti sebe oba aspekty.“

108 fragmentárne a esejistické písanie, vizuálnu poéziu, vizibilitu redakčných praktík v literárnom texte, úpravu knihy v podobe materiálneho objektu, performačne zamerané návody na čítanie atď. Na úrovni použitia textu možno ďalej analyzovať všetko, čím sa text stáva udalosťou v súkromnom alebo verejnom priestore. Napokon sa na úrovni textovej recepcie nachádza všetko, čo súvisí s pôsobením textu počas recepcie: napríklad provokačné sklamanie určitých očakávaní čitateľa.

Keď sa bližšie pozrieme na príklady, uvedené prevažne na úrovni produkcie, zistíme, že niektoré postupy – typograficky vyznačené redakčné úpravy, viditeľnosť a vizuálnosť písma v experimentálnej poézii, okamžitosť a prchavosť nečakaných nápadov a prekvapujúcich myšlienkových kombinácií v krátkych žánroch ako fragment alebo esej – možno zhrnúť do jednej spoločnej oblasti. Ako ich spoločné podložie možno vystopovať väzbu na udalosť písania a čítania a ich chápanie ako performatívnych aktov.

Problému vzťahu medzi písaním a udalosťou sa venuje ďalší zborník, ktorý nedávno vyšiel v edícii *Ku genealógii písania: Schreiben als Ereignis. Künste und Kulturen der Schrift* (Písanie ako udalosť. Umenia a kultúry písma, 2018). Zborník je výsledkom série prednášok, uskutočnených v rokoch 2015 – 2016 na Slobodnej univerzite v Berlíne.¹⁹ V úvodnej štúdii editori Jutta Müller-Tamm, Caroline Schubert a Klaus Ulrich Werner definujú udalosť písania nasledovne:

„Udalosť písania je momentovým, telesne-zmyslovým pôžitkom a zároveň súčasťou časového ako aj kognitívneho procesu. Písmo nemožno sledovať len v jeho komunikatívnej funkcionalite alebo ako číre fixovanie ústneho jazykového prejavu, ale treba ho uchopiť v zmyslovo-telesnej, obrazovej, rituálnej a kultúrnej, technickej dimenzii. Znakovo-jazyková rovina písma je z tohto hľadiska vždy časťou a produktom performatívneho aktu.“²⁰

Tým sa kladie dôraz na performatívnosť, procesualnosť, bezprostrednosť a materiálnosť písania, ktoré si za istých okolností – napríklad v redukovanej podobe rytmického a telesného gesta – vystačuje samo osebe a ešte sa neviaže na procesy vytvárania textu alebo funkcie autorstva.²¹

Z podobného prepojenia písania na poetiku udalosti vychádza aj česká literárna vedkyňa Kateřina Piorecká vo svojej monografii *Psaní na dotek. Materialita textu a proces psaní v české literární kultuře 1885–1989* (2016). Poetiku literárnych diel sa autorka usiluje rozkrývať koncentráciou na samotnú udalosť písania. Pojem udalosti písania definuje nasledovne:

„Akt tvorby, jehož průběh vykazuje rozličné hmotné okolnosti, lze zahrnout pod neutrální pojem událost psaní. Tento pojem v sobě zahrnuje veškeré děje

19 Prednášky sprevádzala inštalácia nemeckého umelca Axela Malika vo Filologickej knižnici, ktorý je známy najviac pre jeho „skripturálnu metódu“ a od roku 1989 píše neustále a každodenne denníkové zoznamy v grafickej a rytmickej podobe.

20 MÜLLER-TAMM, Jutta – SCHUBERT, Caroline – WERNER, Klaus Ulrich: Einleitung. In: MÜLLER-TAMM, Jutta – SCHUBERT, Caroline – WERNER, Klaus Ulrich (eds.): *Schreiben als Ereignis. Künste und Kulturen der Schrift*. Paderborn: Wilhelm Fink, 2018, s. 1 – 14, tu s. 1.

21 Pozri ORTLIEB, Cornelia: Interviewfragen zur Vorlesung. Dostupné na <http://www.schreiben-als-ereignis.de/interviewfragen-ortlieb/> (3.4.2019).

provádzajúci vznik literárneho diela, od prvého nápadu až po jeho vedomé ukončenie, napr. poslednými redakčnými zásahy autora pred tiskom.²²

Samotnú udalosť písania Piorecká rozdeľuje do troch fáz. Do prvej fázy patria prípravné práce ako napríklad bezprostredný záznam alebo zápis prvého literárneho nápadu, zber materiálu, počiatok prvých konceptov a námietok. Počas druhej fázy vzniká rukopis a prebieha samotný proces písania. V tretej fáze sa autor venuje redakčným úpravám a pripravuje rukopis do tlače; na editorskú a redakčnú fázu spolupôsobia rovnako vonkajšie činitele, napríklad nakladateľ a rôzne formy cenzúry a autocenzúry. Podobný dôraz na udalosť písania kladie aj monografia *Udalost psaní. (Slovo a tvar v poezii Františka Halase)* (2016), v ktorej Petr Komenda skúma prepletenie básnickej práce s prácou nad rukopisom.²³ Základ jeho úvah o vplyve určitých techník zapisovania na poetiku literárneho textu tvorí predovšetkým kritické vysporadúvanie sa so štrukturalistickým, prevažne negatívnym chápaním materiálnosti diela ako nedostatku, ako indexu odporu voči lektúre.²⁴

Poetika materiálnosti písania (medzi textom a udalosťou)

Možno teda stručne povedať, že záujem literárnej vedy o udalostnosť a materiálnosť písania sa uskutočňuje na rozhraní performatívneho a materiálneho obratu v kultúre. Otázka „How to do things with words?“ („Ako robiť veci slovami?“) ústi pritom do otázky: „How to do words with things?“ („Ako robiť slová vecami?“).²⁵ Do centra pozornosti sa dostáva samotný proces písania, chápaný ako performatívny akt vyhotovenia textu prostredníctvom určitých materiálov.

Podľa Ralfa Simona poetika materiálnosti písania patrí – popri poetike rámca a poetike vedenia – k súčasne najnovším poliám poetiky.²⁶ Aktuálnosť tejto problematiky demonštruje aj množstvo príručiek ako napríklad *Literatur und materielle Kultur* (Literatúra a materiálna kultúra, 2018), *Literatur und visuelle Kultur* (Literatúra a vizuálna kultúra, 2014), *Medien der Literatur* (Médiá literatúry, 2013), ktoré vyšli v posledných rokoch a skúmajú aj z hľadiska poetiky niektoré aspekty ako písomoobraznosť, telesnosť, performatívnosť, materiálnosť a procesualnosť v literatúre.

Výskumné pole poetiky, zamerané na materiálnosť písania delí Martin Enders na niekoľko oblastí, ktoré vyplývajú najmä z troch nasledovných základných konceptov: z konceptu scén písania, z konceptu písomoobraznosti a z konceptu

22 PIORECKÁ, Kateřina: *Psaní na dotek. Materialita textu a proces psaní v české literární kultuře 1885–1989*. Praha : Academia, 2016, s. 16.

23 KOMENDA, Petr: *Udalost psaní (Slovo a tvar v poezii Františka Halase)*. Praha : Ústav pro českou literaturu AV, 2016, s. 58: „Smyslem následních úvah je stanovení předpokladů, z nichž budeme moci prozkoumávat propojení způsobů psaní, tvůrčí práci s rukopisem, tj. tělesnou aktivitu písáčiho subjektu, s básnickými technikami a postupy zakomponovanými do výsledné textové intence.“

24 Tamže, s. 39: „Věcnost byla pojata jako nedostatek.“

25 Pozri LATOUR, Bruno. The Berlin key or how to do words with things. In: GRAVES-BROWN, Paul (ed.): *Matter, Materiality, and Modern Culture*. London : Routledge, 2000, s. 10 – 21.

26 Pozri SIMON, *Poetik und Poetizität*, c. d., s. 37. Podľa Simona etablovanie nových predmetov poetiky ide ruka v ruke s potrebou novej interpretácie Jakobsonovej teórie o poetickej funkcii. Prevažovanie poetickej funkcie v jazyku generuje podľa neho celé množstvo sebareferenčných vzťahov a má schopnosť transformovať aj ostatných päť funkcií jazyka do poetických funkcií. Napríklad, poetizovanie fatickej funkcie, ktorého základ je sebareferenčnosť komunikačného kanálu, sa prejavuje vo vzniku poetických scén písania v literárnom texte. Text, píše Simon, je vtedy poetický, keď transformoval všetky ostatné jazykové funkcie. Tamže, s. 33.

110 novej edičnej filológie.²⁷ Scény písania sú podľa Rüdigeru Campeho²⁸ figúry seba-reflexie, ktoré v literárnom texte problematizujú materiálnosť písania a reflektujú napríklad podiel nástrojov písania na produkcii literárneho diela, stratu kontroly nad písaním, inscenovanie seba samého ako píšuceho a performujúceho subjektu. Poetickú funkciu nadobúdajú scény písania v literatúre predovšetkým vtedy, keď poukazujú na určité momenty narušenia a destabilizovania rovnovážneho vzťahu medzi semiotickými, technologickými a telesnými dimenziami písania. Vtedy sa objektom a subjektom písania môže stať celková materiálna dispozícia písania, do ktorej patrí kvalita papiera, ovládanie pera, telesná poloha píšuceho, osvetlenie a celková atmosféra pracovne atď.²⁹

Pojmom „písmaobraznosť“³⁰ smeruje Sybille Krämerová k prekonaniu pôvodného, len fonograficky chápaného konceptu písma. Písmo definuje cez jeho základný potenciál dementovať diferenciu medzi jazykom a obrazom a obracia pozornosť na také inherentné aspekty písma, akými sú napríklad jeho vizuálnosť, priestorovosť, materiálnosť, operatívnosť a telesnosť. Dôležitú rolu plnia v jej argumentačnej línii grafické a typografické aspekty literárneho textu. Vzhľadom na písmaobraznosť možno ešte skúmať interpunkčné znamienka, ktoré na scéne písma fungujú ako grafické operátory priestorového usporiadania textu. Ďalším príkladom môžu byť také hraničné fenomény písma ako napríklad nečitateľné čmáranice, arabesky alebo ornamente.

V zmysle edičnej filológie alebo textológie možno konečne skúmať aj scény prípravy textu a sústrediť sa na poetiku literárneho rukopisu, teda na poetický potenciál určitých koncepcných, redakčných a edičných praktík písania, ktoré obvykle sprevádzajú proces vznikania a vydávania literárneho textu: náčrty, varianty, korektúry, poznámky, zoznamy alebo excerpty. Podľa Christiana Benneho, ktorý sa vo svojej monografii *Die Erfindung des Manuskripts* (Vynájdenie rukopisu, 2015) venuje dejinám objavenia, inštitucionalizovania a skúmania literárneho rukopisu, súčasný vedecký záujem o fenomén rukopisu sa viaže práve na vnímanie istej estetiky a poetiky rukopisov a ručného písma. Touto zmenou akcentu sa ich výskum presúva z oblasti textológie do oblastí literárnych a kultúrnych vied.³¹

Spoločným cieľom týchto troch základných konceptov je podľa Endersa nanovo kontúrovať pojem materiálnosti vzhľadom na jej poetiku, a to diferenciáciou medzi fyzikálno-hmotným (papier, materiál na písanie) a estetickým materiálom (koncepty a nápady).³² Materiálnosť textu prináša so sebou poetologické

27 Pozri ENDRES, Martin: Poetiken des Materiellen. In: SIMON, *Poetik und Poetizität*, c. d., s. 529 – 541.

28 Pozri CAMPE, Rüdiger: Die Schreibszene, Schreiben. In: ZANETTI, Sandro (ed.): *Schreiben als Kulturtechnik. Grundlagentexte*. Berlin : Suhrkamp, 2015, s. 269 – 282. Pozri ešte základne publikácie k literárnej histórii literárnych scén písania v edícii *Zur Genealogie des Schreibens* (Ku genealógii písania), ktorú riadi Martin Stingelin.

29 SIMON, *Poetik und Poetizität*, c. d., s. 43: „Subjektom básnenia nie je už len samotný básnik, ale celková materiálna dispozícia, ktorú možno zhrnúť pod pojem ‚scéna písania‘.“

30 Pozri KRÄMER, Sybille: Was bedeutet „Schriftbildlichkeit“. In: KRÄMER, Sybille – CANCIK-KIRSCHBAUM, Eva – TOTZKE, Rainer (eds.): *Schriftbildlichkeit. Wahrnehmbarkeit, Materialität und Operativität von Notationen*. Berlin : Akademie-Verlag, 2012, s. 13 – 35.

31 BENNE, Christian: *Die Erfindung des Manuskripts. Zur Theorie und Geschichte literarischer Gegenständlichkeit*. Berlin : Suhrkamp, 2015, s. 38.

32 ENDRES, c. d., s. 529: „Ku kontúrovaniu pojmu materiál môže vzhľadom na poetiky podstatne prispieť rozlíšenie medzi fyzikálnym a estetickým materiálom.“

otázky najmä vtedy, keď autor vníma a vo svojich estetických reflexiách a programových textoch vyzdvihuje materiálnosť ako podstatný moment svojej poetickej praxe, alebo keď na úrovni literárneho textu prichádza k poetickému privlastňovaniu a zhodnocovaniu fyzikálno-hmotného alebo estetického materiálu.

Vzhľadom na otázku, formulovanú na začiatku, možno teda tvrdiť, že materiálnosť písania realizuje svoj poetický potenciál práve na rozhraní medzi poetikou textu a poetikou udalosti a osciluje medzi oboma poetikami. Vzhľadom na *novú* poetiku by bolo na záver ešte potrebné vrátiť sa do koncepčného priestoru prolegomen Petra Zajaca a uvažovať o literárnohistorickom mieste a poetologicom význame materiálnosti písania v rámci slovenskej literatúry po roku 1945.

Bolo by najprv vhodné na základe programových textov, poetologických sebareflexií alebo literárnych scén písania vyhľadať a rekonštruovať autorove poetiky materiálnosti. Rudolf Sloboda napríklad tematizuje vo svojich denníkoch odpor, ktorý kladú počas písania „*tie hrozné perá, ten hrozný atrament*“³³ a reflektuje jeho väzbu na poetiku písaného textu: „*zošit sa celý pohýbe, kriví, a tak je text ovplyvnený aj touto vecou.*“³⁴ Ďalším príkladom môže byť Ivan Kadlečík, ktorý v *Epištolách* zdôrazňuje poetický potenciál škrtnia: „*Literatúra je škrtnie.*“³⁵ Do úvahy prichádzajú ešte Dominik Tatarka, Janko Silan, Alta Vášová, Dušan Dušek, Mila Haugová, Marián Kubica a iní spisovatelia. V ich textoch sa atrament, pero a písací stroj³⁶ stávajú nielen predmetom zobrazovania a reflektovania, ale aj nástrojom odhaľujúcim poetologické dimenzie čmárania, gumovania a vypúšťania, zaznamenávania či vedenia zoznamov a na spoznanie ich podstatnej úlohy pri básnickej práci. Okrem toho by sa oplatilo vypracovať typológiu niektorých základných poetických postupov, ktoré vyplývajú z materiálnosti písania a jeho chápania ako performatívneho aktu a procesu. Dalo by sa oprieť o koncept Sandra Zanettiho a hľadať kritéria, vyznačujúce, čo v procese písania možno označiť za poetické.³⁷ Mysliteľné by bolo napríklad systemizovanie podľa základných praktík písania – zostavenia plánu, zberu materiálu, tvorby poznámok, robenia redakčných a edičných úprav, výpustiek textu, ktoré sprevádzajú prácu na literárnom texte od vzniku prvého námetu až do prípadnej finálnej prípravy na vydanie a tlač.

Sústredenosť na body prepletenia a „produktívneho napätia“ medzi poetikou textu a poetikou udalosti by napokon umožnila vystopovať, kedy a kde sa v slovenskej literatúre po roku 1945 otvára priestor, v ktorom sa utvárajú predpoklady na rozvinutie poetického potenciálu materiálnosti, performatívnosti a obraznosti písania a písma. Predpoklady a možnosti pre ich realizáciu v podobe poetických postupov ponúkajú napríklad tie, pre druhú polovicu 20. storočia charakteristické fenomény kultúry a literatúry ako samizdat, experimentálna a konkrétna poézia, autobiografické písanie a (novo)objavenie malých foriem ako fragmentu, fejtónu, aforizmu a eseje.

33 SLOBODA, Rudolf: *Z denníkov*. Bratislava : Slovenský Tatran, 2002, s. 111.

34 Tamže, s. 68.

35 KADLEČÍK, Ivan: *Z rečí v nižinách – Tváre a oslovenia – Epištoly*, Levice : KK Bagala, 2017, s. 358.

36 Pozri SLOBODA, c. d., s. 337.

37 ZANETTI, Sandro: Durchstreichen – und dann?, c. d., s. 290: „Jednoducho ide o proces hľadania kritérií pre to, čo možno v samotnom procese písania stanoviť ako poetickosť.“

Štúdia je individuálnym výstupom z grantového projektu Ústavu slovenskej literatúry SAV a Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave VEGA 2/0074/16 *Poetika slovenskej literatúry po roku 1945*. Vedúcim riešiteľom projektu je prof. PhDr. Peter Zajac, DrSc.

Literatúra

- AVANESSIAN, Armen – HOWE, Jan Niklas: Einleitung. In: AVANESSIAN, Armen – HOWE, Jan Niklas (eds.): *Poetik. Historische Narrative und aktuelle Positionen*. Berlin : Kadmos, 2014, s. 7 – 14.
- BENNE, Christian: *Die Erfindung des Manuskripts. Zur Theorie und Geschichte literarischer Gegenständlichkeit*. Berlin : Suhrkamp, 2015.
- CAMPE, Rüdiger: Die Schreibszene, Schreiben. In: ZANETTI, Sandro (ed.): *Schreiben als Kulturtechnik. Grundlagentexte*. Berlin : Suhrkamp, 2015, s. 269 – 282.
- CONQUERGOODS, Dwight: Poetics, Play, Process and Power. The Performative Turn in Anthropology. In: *Text and Performance Quarterly*, roč. 9, 1989, s. 82 – 88.
- ECKEL, Winfried – LINDEMANN, Uwe: Text als Ereignis – Ereignis als Text. In: ECKEL, Winfried – LINDEMANN, Uwe (eds.): *Text als Ereignis. Programme – Praktiken – Wirkungen*. Berlin/Boston : De Gruyter, 2017, s. 1 – 22.
- ENDRES, Martin: Poetiken des Materiellen. In: SIMON, Ralf (ed.): *Grundthemen der Literaturwissenschaft: Poetik und Poetizität*. Berlin : De Gruyter, 2018, s. 529 – 541.
- FISCHER-LICHTE, Erika (ed.): *Performativität und Ereignis*. Tübingen : Francke, 2003.
- GEISENHANSLÜKE, Achim: *Poetik. Eine literaturtheoretische Einführung*. Bielefeld : Transcript, 2018.
- KADLEČÍK, Ivan: *Z reči v nižinách – Tvára a oslovenia – Epistoly*. Levice : KK Bagala, 2017.
- KAZALARSKA, Zornitza: Tri poznámky k poetike prípravy textu. In: *Slovenská literatúra*, roč. 64, 2017, č. 3, s. 201 – 207.
- KOMENDA, Petr: *Údlost psaní. (Slovo a tvar v poezii Františka Halase)*. Praha : Ústav pro českou literaturu AV, 2016.
- KRÄMER, Sybille: Was bedeutet „Schriftbildlichkeit“. In: KRÄMER, Sybille – CANKIK-KIRSCHBAUM, Eva – TOTZKE, Rainer (eds.): *Schriftbildlichkeit. Wahrnehmbarkeit, Materialität und Operativität von Notationen*. Berlin : Akademie-Verlag, 2012, s. 13 – 35.
- LATOUR, Bruno: The Berlin key or how to do words with things. In: GRAVES-BROWN, Paul (ed.): *Matter, Materiality, and Modern Culture*. London : Routledge, 2000, s. 10 – 21.
- MERSCH, Dieter: *Ereignis und Aura: Untersuchungen zu einer Ästhetik des Performativen*. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 2002.
- MÜLLER-SCHÖLL, Nikolaus (ed.): *Ereignis. Eine fundamentale Kategorie der Zeiterfahrung. Anspruch und Aporien*. Bielefeld : Transcript, 2003.
- MÜLLER-TAMM, Jutta – SCHUBERT, Caroline – WERNER, Klaus Ulrich: Einleitung. In: MÜLLER-TAMM, Jutta – SCHUBERT, Caroline – WERNER, Klaus Ulrich (eds.): *Schreiben als Ereignis. Künste und Kulturen der Schrift*. Paderborn : Wilhelm Fink, 2018, s. 1 – 14.
- ORTLIEB, Cornelia: Interviewfragen zur Vorlesung. Dostupné na <http://www.schreiben-als-ereignis.de/interviewfragen-ortlieb/>.
- PIORECKÁ, Kateřina: *Psaní na dotek. Materialita textu a proces psaní v české literární kultuře 1885–1989*. Praha : Academia, 2016.
- RATHMANN, Thomas (ed.): *Ereignis: Konzeptionen eines Begriffs in Geschichte, Kunst und Literatur*. Köln : Böhlau, 2003.
- SEEL, Martin: Ereignis. Eine kleine Phänomenologie. In: MÜLLER-SCHÖLL, Nikolaus (ed.): *Ereignis. Eine fundamentale Kategorie der Zeiterfahrung. Anspruch und Aporien*. Bielefeld : Transcript, 2003.

- SCHMITZ-EMANS, Monika – LINDEMANN, Uwe – SCHMELING, Uwe: Vorbemerkung der Herausgeber: „Poetik“ und „Poetiken“. In: SCHMITZ-EMANS, Monika – LINDEMANN, Uwe – SCHMELING, Uwe (eds.): *Poetiken. Autoren – Texte – Begriffe*. Berlin : De Gruyter, 2009, s. VII – XII.
- SIMON, Ralf (ed.): *Grundthemen der Literaturwissenschaft: Poetik und Poetizität*. Berlin : De Gruyter, 2018.
- SIMON, Ralf: Poetik und Poetizität: Übersicht, historischer Abriss, Systematik. Zu den Konzeptentscheidungen für das vorliegende Handbuch. In: SIMON, Ralf (ed.): *Grundthemen der Literaturwissenschaft: Poetik und Poetizität*. Berlin : De Gruyter, 2018, s. 3 – 57.
- SLOBODA, Rudolf: *Z dennikov*. Bratislava : Slovenský Tatran, 2002.
- STRÄTLING, Susanne: *Die Hand am Werk. Poetik der Poiesis in der russischen Avantgarde*. Paderborn : Fink, 2017.
- ZAJAC, Peter: Prolegomena k novejši poetike slovenskejši literatúry po roku 1945. In: *Slovenská literatúra*, roč. 64, 2017, č. 3, s. 172 – 174.
- ZANETTI, Sandro: Durchstreichen – und dann? (Beckett, Kafka, Celan, Schmidt). In: GISI, Lucas Marco – THÜRING, Hubert – WIRTZ, Irmgard M. (eds.): *Schreiben und Streichen. Zu einem Moment produktiver Negativität*. Göttingen : Chronos, 2011, s. 287 – 303. Dostupné na <http://www.poeticon.net>.